

УДК [159.9: 331]: 159.947.5

М. Ф. Бабій, Р. В. Приймачук

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ НА ЗМІСТ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

Професійне самовизначення являє собою вибіркоче ставлення до світу професій в цілому та до конкретної вибраної професії. Його ядром є свідомий вибір спеціальності з урахуванням власних особливостей та можливостей, вимог професійної діяльності й соціально-економічних умов. Під час стратегічного вибору життєвих (професійних, освітніх) альтернатив особистість опирається на систему сформованих у неї ціннісних орієнтацій. Їхній зміст може бути різний і змінюватися залежно від життєвих пріоритетів.

Ключові слова: професія, професійне самовизначення, ціннісні орієнтації, інструментальні та термінальні переконання, цілепокладання.

Бабій М. Ф., Приймачук Р. В. Влияние профессионального самоопределения на содержание ценностных ориентаций студентов педагогических институтов. Профессиональное самоопределение представляет собой избирательное отношение к миру профессий в целом и к конкретной выбранной профессии. Его ядром является сознательный выбор специальности с учетом собственных особенностей и возможностей, требований профессиональной деятельности и социально-экономических условий. При стратегическом выборе жизненных (профессиональных, образовательных) альтернатив личность опирается на систему сформированных у нее ценностных ориентаций. Их содержание может быть разным и варьировать в зависимости от жизненных приоритетов.

Ключевые слова: профессия, профессиональное самоопределение, ценностные ориентации, инструментальные и терминальные убеждение, целеполагание.

Babii M. F., Pryimachuk R. V. Professional Self-Determination Effect on the Content of Students Values in Pedagogical Institute. Professional self-determination is a selective approach to the world of professions in general and to the particular profession. Its kernel is the conscious choice of specialty, taking into account its own characteristics and capabilities, requirements of professional activities and socio-economic conditions. In a situation of strategic choices in vital (professional, educational) alternatives a person relies on the formed system of his values. Their contents may be different and vary depending on life priorities.

Key words: profession, professional self-determination, values, instrumental and terminal believes, goal-setting.

Постановка наукової проблеми та її значення. У психологічній науці є багато різних тлумачень термінів «професія» та «професійне

самовизначення». Найбільш точним визначенням стосовно першого поняття ми вважаємо таке: це рід трудової діяльності, що вимагає фахової підготовки і є зазвичай джерелом матеріальних цінностей людини. Професію також характеризують як систему знань, умінь і навичок, які має певна особа. Їх здобувають у навчальних закладах різного рівня акредитації або у вищих навчальних закладах (післядипломна освіта) після завершення навчання в загальноосвітніх школах. Саме в таких закладах слухачі отримують фахову підготовку і відповідну професійну кваліфікацію [1, 140].

Професійне самовизначення як одне із видів самовизначень особистості полягає у вибіркового ставленні індивіда до світу професій у цілому та до конкретної вибраної професії. Його ядром є свідомий вибір спеціальності з урахуванням власних можливостей та особливостей, вимог професійної діяльності й соціально-економічних умов.

Цей процес тісно пов'язаний (взаємопов'язаний) із розвитком самосвідомості, включає формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудову еталонів у вигляді ідеального образу професіонала. У структурі диспозицій особистості ціннісні орієнтації утворюють вищий рівень схильностей до певного сприйняття умов життя та поведінки у довгостроковій перспективі. Отже, ціннісні орієнтації, установки є невід'ємною внутрішньою детермінантою професійного самовизначення.

У професійному самовизначенні як ситуації стратегічного вибору життєвих (професійних, освітніх) альтернатив особистість опирається на систему сформованих у неї ціннісних орієнтацій. Професійний вибір, як правило, визначається: системою життєвих цінностей особистості (сенс і особистісно значущі цілі життя); значимістю професійної діяльності як цінності в ієрархії життєвих цілей особистості; змістом самих професійних цінностей (мета, яку людина хоче досягти у своїй професійній діяльності, і засоби її досягнення) та їх ієрархією.

Професія має певну цінність для конкретної особи. Завдяки їй досягають успіху у фаховій діяльності, реалізують власний потенціал у двох варіантах: матеріальному та постматеріальному.

У системі матеріальних цінностей професія має значущість швидше як засіб досягнення матеріального добробуту, високих доходів тощо. Для суб'єктів, орієнтованих на постматеріальну ціннісну систему, більш важливими є інші професійні цінності: самореалізація, ініціативність та відповідальність у професійній діяльності.

Студенти здобувають професію через отримання відповідної професійної освіти у певному виші з урахуванням конкретних соціально-економічних умов. Тому професійне самовизначення щодо спеціальності мотивує такий вибір:

- вибір рівня навчального закладу – мотиви отримання вищої освіти (прагнення до самовдосконалення, здобуття соціального статусу, цікавого кола спілкування і т. д.);
- вибір професії – мотиви професійного вибору (внутрішня мотивація безпосередньо пов'язана з професійною діяльністю, зовнішня – лише з атрибутами обраної професії);
- вибір конкретного вишу – мотиви вступу до конкретного закладу (важливі умови прийому, престиж вишу та ін.)

Перераховані вище компоненти діяльності професійного самовизначення дають змогу описати різні варіанти в ієрархії ціннісно-мотиваційних утворень, які визначають характер внутрішньої роботи особистості над собою, а також окреслюють загалом плани дієвих стратегій цієї роботи, але не розкривають повною мірою операційну складову частину професійного самовизначення. Інакше кажучи, психологічні механізми професійного самовизначення, які зумовлюють різні його типи, часто залишаються поза увагою дослідників. Разом з тим професійне самовизначення базується не тільки на аналізі актуальної ситуації, воно відбувається і з урахуванням власного життєвого досвіду і досвіду інших людей (наприклад, матеріальне становище батьків), минулих перемог і невдач у вирішенні важливих життєвих завдань [2, 77].

Життєвий досвід людини фіксується в рисах її характеру, різних когнітивних і поведінкових стереотипах та інших психічних процесах. Природно, що цей досвід особистість активно використовує також під час вирішення завдань професійного самовизначення. Так, однією з детермінант, що визначають процесуальний аспект самовизначення, є установки людини, що інтегрують і ціннісне ставлення до світу, і минулий досвід, таким чином визначають характер домінування різних стратегій у вирішенні завдань професійного самовизначення [1, 142]. Згідно з думкою Д. М. Узнадзе, саме установка суб'єкта визначає 90 % успіху його діяльності [4, 59].

Правомірно розглядати професійну установку, основними компонентами якої є якісно особлива структура мотивів і спрямованість особистості на певну систему цінностей, як системне утворення, опосередковане семантичним простором конкретної професії.

Ці установки можна віднести до внутрішніх чинників професійного самовизначення: спрямованість особистості на «процес–результат», «альтруїзм–егоїзм», «свободу–владу», «працю–гроші».

Мета дослідження – вивчити вплив особливостей професійного самовизначення майбутніх фахівців на зміст ціннісних орієнтацій.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сам вибір професії – це досить тривалий та складний за часом процес. У психологічній літературі є різні наукові погляди стосовно цього. Деякі дослідники дотримуються думки, що під час вибору професії обирають діяльність. Професійне самовизначення розглядають при цьому як розвиток суб'єкта праці. У контексті розуміння професії як вибору діяльності поширене також твердження, що основною детермінантою правильного вибору є професійний інтерес або професійна спрямованість. Інші автори розглядають вибір професії як окремий випадок соціального самовизначення, тобто соціально задане явище, обумовлене насамперед соціальними характеристиками професії.

Важливим психологічним моментом, що визначає успіх професійної освіти, є своєрідна «готовність» (емоційна, мотиваційна) до набуття того чи іншого фаху. Вибір професії, який здійснює людина через аналіз внутрішніх ресурсів і співвіднесення їх із вимогами до спеціальності, є основою самоствердження людини в суспільстві та одним із головних рішень у житті. Вибір професії – багатогранне явище в психологічному плані: з одного боку, той, хто обирає (суб'єкт вибору), з іншого – те, що вибирають (об'єкт вибору). Цей процес неодмінно пов'язаний із минулим досвідом особистості, але він також впливає на формування загального образу «Я» людини, визначаючи плани її життя на майбутнє.

Вибір професії – це не одномоментний акт, а процес, що складається з етапів, тривалість яких залежить від зовнішніх умов та індивідуальних особливостей суб'єкта вибору професії. Перші відповідні інтереси в людини з'являються ще в шкільні роки. Їх можна помітити в ігрових діях дошкільників, коли вони вибирають за взаємною згодою сюжет, розподіляють ролі та реалізують їх. Так, діти грають ролі лікаря, шофера, продавця і т. п. Це ознаки первинного вибору професії, для якого характерні малодиференційоване уявлення про світ професій, ситуативні представлення про внутрішні ресурси, необхідні для певного роду професій, нестійкість професійних намірів. Цей етап притаманний також і для учнів молодшого шкіль-

ного віку, коли ще не виникають питання про суть професії, умови роботи. Іноді в цьому вагаються і підлітки, хоча багато хто з них мріють про завершення шкільного навчання після дев'ятого класу та фахову підготовку в коледжах, технікумах, де здобувають середню спеціальну освіту. Ця категорія неповнолітніх складає наступний етап – етап професійного самовизначення. Він охоплює старший шкільний вік. На цьому етапі виникають і формуються професійні наміри та первісне орієнтування в різних сферах праці.

Наступний етап – професійне навчання як освоєння обраної професії здійснюється після одержання шкільної освіти [3, 101].

Після отримання диплому і влаштування на роботу розпочинається професійна адаптація, що характеризується формуванням індивідуального стилю діяльності та включенням у систему виробничих і соціальних відносин.

Під час виконання професійних обов'язків відбувається самореалізація в праці (часткова або повна), пов'язана з результатом очікувань у сфері праці.

Отже, професійне самовизначення розглядають як процес, що охоплює весь період професійної діяльності особистості: від зародження професійних намірів до завершення трудової діяльності, тобто протягом життєвого шляху людини.

На професійне самовизначення впливають ціннісні орієнтації особистості. До них відносять знання, думки і переконання, що визначають переваги та конкретний вибір поведінки. Ціннісні орієнтації утворюють свого роду внутрішній стрижень культури людини, визначаючи таким чином її поведінку. Саме вони розкриваються під час вибору спеціальності, на етапі фахової підготовки, а також під час виконання своїх професійних обов'язків.

Ціннісні орієнтації характеризують двома найважливішими якостями: високою стійкістю та мінливістю; вони також є показником динамізму і відкритості суспільства, його груп та індивідів. Тому ціннісні орієнтації відображають одночасно індивідуальний і громадський характер діяльності людини, на основі яких вона задовольняє свої потреби у різних сферах. Через це можна стверджувати, що ціннісні орієнтації особистості є складною багаторівневою ієрархічною системою, а отже вони виконують важливі функції регуляторів соціальної поведінки індивідів [4, 60].

Перед вищою школою стоїть дуже складне завдання – знайти методи управління ціннісними орієнтаціями студентської молоді та

вести цілеспрямовану роботу щодо їхнього формування або корекції в умовах професійної підготовки.

Проведений теоретичний аналіз дає нам змогу виділити 5 функцій ціннісних орієнтацій: визначення мети, оцінки, мотивації, саморегуляції та контролю.

1. *Функція цілепокладання.* Вона визначає життєву перспективу, «вектор» розвитку особистості, будучи найважливішим його джерелом і механізмом, психологічним органом, який зв'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище, що виконує одночасно функції регуляції поведінки та визначення його мети.

2. *Оцінна функція* викликає певне емоційне ставлення особистості до різних сторін і явищ життя на основі особистого досвіду. Емоційне ставлення виражається у визначенні індивідом, групою, суспільством значимості отриманих знань у конкретній ситуації або на майбутнє. Цінним визнається те, що є об'єктом бажання і метою діяльності. Їх можна вибрати з-поміж інших явищ.

Ціннісно-орієнтована оцінка збагачує уявлення та поняття студентів про майбутню професійну діяльність, свої можливості та перспективу їх реалізації в умовах сучасного суспільства. Отже, оцінна функція є вищим контролюючим органом регулювання всіх збудників активності людини, визначаючи прийнятні способи їх реалізації.

3. *Мотиваційна функція.* На думку Ф. Е. Василюка, цінності набувають якості реально діючих мотивів і джерел осмисленості буття, що приводять до зростання та вдосконалення особистості у власному послідовному розвитку [2, 27]. Отже, система ціннісних орієнтацій є найважливішим психологічним органом саморозвитку й особистісного росту, визначаючи одночасно його напрям та способи реалізації. К. А. Альбуханова-Славська та А. В. Брушлинський описують роль смислових уявлень в організації системи ціннісних орієнтацій, яка розкривається у таких функціях:

- прийнятті (або запереченні) та реалізації певних цінностей;
- посиленні (або зниженні) їх значимості;
- утриманні (або втрати) цих цінностей у часі [1, 140].

4. *Функція саморегуляції в ціннісних орієнтаціях особистості* охоплює всі рівні системи збудників активності людини. Як зауважує А. Г. Здравомислов, специфіка дії ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони функціонують не тільки як способи раціоналізації поведінки, їх дія поширюється не тільки на вищі структури свідо-

мости, а й на ті, які зазвичай позначаються як підсвідомі структури. Вони визначають спрямованість волі, уваги та інтелекту [3, 48].

Ціннісні орієнтації забезпечують саморегуляцію діяльності людини, яка полягає в її здатності свідомо вирішувати поставлені перед нею завдання, вільно вибирати вчинки, стверджувати своєю діяльністю ті чи інші соціально-моральні цінності.

5. *Контролююча функція*, що відстежує рівні освоєння ціннісних орієнтацій особистістю в конкретних соціокультурних умовах розвитку суспільства.

Перераховані вище функції, на думку В. Ф. Сержантова, В. Д. Шадрикова, Є. А. Климової, досить чітко проявляються як механізми регуляції професійної діяльності. Так, Є. А. Климова зазначає, що для кожної певної професійної групи характерний свій сенс діяльності, своя система цінностей. При цьому, як підкреслює Л. Г. Дика, сьогодні професійно важливі якості «стають похідними від моральних якостей людини ... від ієрархії ціннісних орієнтації». Роль ціннісних орієнтацій у такому контексті полягає в тому, що вони, за словами О. М. Краснорядцевой, «детермінують професійну поведінку, забезпечуючи зміст і спрямованість діяльності та надаючи сенс професійним діям». Особливе значення система ціннісних орієнтацій має у професіях типу «людина–людина», де вона є центральним елементом у структурі їхнього професійного образу світу. Багато авторів у цьому контексті розглядають роль ціннісних орієнтацій у професійній діяльності педагога (О. М. Краснорядцева), психолога (А. В. Сірий), соціального працівника (Т. Д. Шевеленкова, Н. Б. Шмельова).

У нашому дослідженні брали участь студенти, які навчаються у педагогічному інституті Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Вони здобувають спеціальності за напрямками: «початкова освіта», «дошкільна освіта» та «соціальна педагогіка», які за класифікацією професій відносимо до типу «людина–людина». Нас цікавило питання про сутність взаємозв'язку й взаємовпливу між особистісним професійним самовизначенням та змістом цінних орієнтацій слухача. Це спровоковано тим, що під час навчання у вищій студент не тільки засвоює знання, уміння, навички, а й систему ціннісних уявлень про майбутню спеціальність. У нього розвиваються професійно важливі якості, формуються професійні самосвідомість і придатність, відбувається «опанування» та прийняття норм професійних діяльності та спілкування, розуміння сенсу професії і своєї

причетності до неї. Ситуація вибору сприймається цілісно, професійна підготовка здійснюється відповідно до життєвих цінностей та переконань особистості. Саме тоді молодь обирає собі конкретний вид праці та певне місце роботи.

Загалом, у дослідженні брали участь 250 осіб. Це студенти перших та випускних курсів. Для реалізації мети дослідження було підібрано відповідні діагностичні методики: «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча [1], «ДДО» Є. А. Клімова [4] та авторська анкета.

У нашому дослідженні ми керувались такими критеріями сформованості професійного самовизначення:

- когнітивний: ступінь уявлення студентів про власні індивідуальні якості, усвідомлення та розуміння особистісних цінностей; ступінь ознайомлення зі змістом професійної діяльності; ступінь проінформованості про професійно важливі якості особистості у певній фаховій сфері діяльності.
- мотиваційно-ціннісний: характер мотивації та активності слухачів, усвідомлення особистої і суспільної значимості майбутньої професії, зв'язок інтересів із ціннісними орієнтаціями, інтенсивність емоційних переживань, вольових зусиль, уваги.
- дієво-практичний: здатність співвідносити власні індивідуальні особливості та професійні вимоги з професією, володіння основними прийомами роботи.

Висновки. Більшість студентів перших та випускних курсів задоволені вибором майбутньої професії. Студенти випускних курсів, порівняно з першокурсниками, більш чітко усвідомлюють, які професійні обов'язки вони мають виконувати, працюючи за фахом, адже під час навчання вони, згідно з навчальним планом, брали участь у різних видах практик, виконували роль вихователя в різних молодіжних таборах. Тому в цих студентів сформувалося певне уявлення про специфіку майбутньої професії. Першокурсники поки що мають не досить чітке уявлення про професійні обов'язки, які їм у майбутньому прийдеться виконувати. На запитання, коли вони визначились із майбутньою спеціальністю, більшість зазначила, що у випускному класі або перед самим вступом до ВНЗ. Під час визначення ціннісних орієнтацій у контексті вибраної професії більшість першокурсників (83 %) зазначила термінальні переконання: цікава робота, обізнаність (розширення власних знань), матеріальне забезпечення, суспільне визнання.

У студентів-випускників інструментальні та термінальні переконання розділені майже однаково: 54 % і 46 % відповідно. До перших належать дисциплінованість, акуратність, освіченість, вихованість, відповідальність (почуття обов'язку), незалежність (здатність діяти самостійно), терпимість, чуйність. До других – цікава робота, активна діяльність, кохання, щасливе сімейне життя, матеріальна забезпеченість, обізнаність, свобода (незалежність та самостійність у поглядах).

Таку відмінність у відповідях можна пояснити досвідом, який студенти отримали під час навчання, проходження педагогічної практики та роботи з дітьми різної вікової категорії. Варто також зазначити, що в більшості випускників серед термінальних переконань з'явилися кохання і щасливе сімейне життя. Це можна пояснити тим, що вони усвідомлюють ситуацію: навчання завершується, отримання диплому про присвоєння кваліфікації є питанням часу, а тому в мотиваціях пріоритетним залишається термінальне переконання – сімейне життя.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности / К. А. Абульханова-Славская // Психология и образ жизни. – М. : Наука, 2001. – С. 137–145.
2. Асмолов А. Г. Деятельность и установка / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 150 с.
3. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – Киев : Наук. думка, 1998. – 144 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов н/Д. : Феникс, 2003. – 512 с.
5. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. Леонтьев, Е. Шалобанова // Вопр. психологии. – 2001. – № 1. – С. 57–66.